

Бойчук Дмитро Сергійович,
аспірант кафедри теорії держави і права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: nigredo111@gmail.com
ORCID 0000-0001-7967-4443

doi: 10.21564/2414–990x.136.89444
УДК 340.12:342.7

ЩОДО ПИТАННЯ МІСЦЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто актуальні питання щодо місця права людини на захист у системі прав людини. Проаналізовано специфіку права на захист як гарантії відносно інших основоположних прав і свобод людини (право на життя, право на здоров'я, честь і гідність, безпеку і недоторканність тощо). Обґрунтовано особливий характер права на захист, що полягає у наявності двох різновидів функцій такого права. Це й детермінує його особливе місце в системі прав людини.

Ключові слова: право на захист; права людини; право людини на захист; основоположні права людини.

Бойчук Д. С., аспірант кафедри теорії держави і права, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харьков.
e-mail: nigredo111@gmail.com ; ORCID 0000-0001-7967-4443

К вопросу о месте права на защиту в системе прав человека

Рассмотрены актуальные вопросы о месте права на защиту в системе прав человека. Анализируется специфика права на защиту как гарантия относительно других основоположных прав и свобод человека (право на жизнь, право на здоровье, честь и достоинство, безопасность и неприкосновенность и т.п.). Обоснован особенный характер права на защиту, который заключается в наличии двух разновидностей функций этого права и детерминирует особенное место такого в системе прав человека.

Ключевые слова: право на защиту; права человека; права человека на защиту; основополагающие права человека.

Вступ. Сучасний стан розвитку вітчизняної правової думки і юридичної техніки передбачає закріплення основоположних прав і свобод людини на різних рівнях національного законодавства. Однак найважливішого значення набуває саме їх конституційна регламентація, оскільки права людини виражають правовий

вимір існування особи в суспільстві, визначають і гарантують певну міру (норму) її свободи й відповідальності як учасника суспільних відносин [2, с. 39].

З моменту здобуття Україною незалежності й обрання принципів демократичної, правової, соціальної державності як основи її конституційного ладу людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Але для втілення цього положення в життя недостатньо лише його проголошення. Саме тому законодавець вдався до його деталізації як на рівні статей другого розділу Конституції – «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», так і на рівні поточного законодавства, що регулює правовідносини в цій сфері.

Одним із важливих прав є право людини на захист. Визначення його місця в системі прав людини передбачає насамперед з'ясування взаємозв'язків останнього з іншими правами людини.

Аналіз літературних даних і постановка задачі дослідження. Проблематика прав людини є достатньо розробленою у зарубіжній, насамперед у західній, правовій думці. Історичний процес розвитку розуміння та регулювання інституту прав людини в політико-правовій думці України, як справедливо зазначає С. П. Мороз (S. P. Moroz), проходив у тому ж напрямку, що й розвиток світової, зокрема європейської, політико-правової думки. Характерною його ознакою є наступність та еволюційність, коли кожний наступний етап базувався на здобутках і досягненнях попередніх етапів розвитку, доповнюючи та збагачуючи їх завдяки постійному синтезові української правової традиції з досягненнями європейської й світової правової думки [6, с. 43–44]. Саме тому розробки у сфері прав людини і зарубіжних, і дореволюційних вітчизняних юристів (В. М. Гессен (V. M. Hessen), Н. М. Коркунов (N. M. Korkunov), Б. А. Кістяківський (B. A. Kistiakiv's'kyj), М. П. Драгоманов (M. P. Drahomanov), С. С. Дністрянський (S. S. Dnistrians'kyj), І. П. Лисяк-Рудницький (I. P. Lysiak-Rudnyts'kyj), Т. А. Зінківський (T. A. Zinkiv's'kyj), В. Я. Старосольський (V. Ya. Starsol's'kyj) та ін.) були сприйняті й значною мірою використані на сучасному етапі державно-правового розвитку українськими правниками (Т. Г. Андрусяк (T. H. Andrusiak), В. М. Горбаль (V. M. Horbal'), О. Р. Дашковська (O. R. Dashkov's'ka), А. П. Заєць (A. P. Zaiets'), О. М. Мироненко (O. M. Myronenko), О. В. Петришин (O. V. Petryshyn), В. Ф. Погорілко (V. F. Pohorilko), С. П. Погребняк (S. P. Pohrebniak), П. М. Рабінювич (P. M. Rabinovych), С. П. Рабінович (S. P. Rabinovych), Ю. С. Разметаєва (Yu. S. Razmetaeva), В. Я. Тацій (V. Ya. Tatsij), О. О. Уварова (O. O. Uvarova), М. В. Цвік (M. V. Tsvik), Ю. С. Шемшученко (Yu. S. Shemshuchenko) та ін.) Разом з тим це не означає, що вказана проблематика вичерпала себе. Окремі аспекти у сфері прав людини, зокрема питання визначення місця права на захист в системі прав людини, у вітчизняній юридичній науці, досі залишаються недостатньо розробленими або принаймні дискусійними, що обумовлює актуальність і практичну значущість таких досліджень.

На нормативному рівні права людини закріплюються як міжнародними нормативними актами (наприклад, Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 3),

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 2), так і на різних ланках вітчизняного законодавства (статті 3, 55 Конституції України, ст. 35 Кримінального кодексу України та ін.). Щодо конституційної регламентації прав людини постає важливим твердження П. М. Рабіновича про те, що саме вони є первинною, вихідною передумовою життєдіяльності кожної людини. «Конституція у такий спосіб начеб ієрархізує потреби людини, а тим самим і її права та свободи, які цими потребами зумовлюються та покликані забезпечувати їх задоволення. Тому, навіть погоджуючись з широковизнаним нині положенням про те, що всі основні права людини є взаємозалежні, взаємопов'язані і неподільні, не можна заперечувати того, що в першу чергу мають бути забезпечені права на життя і на здоров'я, її недоторканість і безпеку, тобто саме її фізичне існування... йдеться про людину як соціальну істоту, а не про біологічний вид» [4, с. 6].

Мета і завдання дослідження. Саме визначення місця права людини на захист у системі прав людини та внутрішніх зв'язків в середині цієї системи постає важливим завданням при дослідженні проблематики права людини на захист у цілому.

Основна частина. Право людини на захист закріплюється ч. 6 ст. 55 Конституції України: «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [5]. Аналіз вказаної статті засвідчує, що законодавець пішов шляхом закріплення на конституційному рівні досить загального визначення цього права, передбачаючи, очевидно, його деталізацію на інших рівнях правового регулювання, відповідно до суспільно-правових відносин, в яких воно безпосередньо реалізується.

Разом з тим аналіз положень зазначеної статті дозволяє нам дійти таких висновків:

- вітчизняна конституційна теорія виходить з того, що під правом на захист слід розуміти саме право людини, а не громадянина (про що свідчить формулювання «кожен»);
- реалізація права на захист обмежується виключно нормами-заборами (тобто, діє принцип «дозволено все, що прямо не заборонено»);
- право на захист передбачає захист своїх прав, адже «кожен має право... захищати свої права і свободи...»;
- це право може реалізовуватися відповідно до різного роду правовідносин, щодо яких людина має права та свободи.

Слід також зазначити, що право людини на захист існує на перетині різного роду правових відносин і, як наслідок, – на перетині різних галузей права та законодавства. Воно може розглядатись як основоположне та загальне поруч з іншими правами людини, такими як: право людини на життя, право на здоров'я, право на особисту свободу і недоторканність, право на безпеку, право на людську гідність (відповідно до ст. 3 Конституції). Ця теза підтверджується також іншими нормами Конституції: ч. 3 ст. 27 «Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (як право на самозахист чи захист окремого суспільного блага – життя людини),

ч. 2 ст. 63 «Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист» (право на захист спеціального суб'єкта) тощо.

Сам інститут захисту першочергово можливо поділити на юридичний захист (як різні напрями його реалізації, відповідно до галузей права) та на захист фактичний (як відповідні фактичні діяння у певних суспільних відносинах).

Юридичний захист можна класифікувати за різними критеріями. Так, за суб'єктом захисту вбачається необхідним визначити такі категорії: самозахист; захист судом; захист, що здійснюється Уповноваженим з прав людини; захист Конституційним судом (на підставі конституційної скарги), захист, що здійснюється відповідними міжнародними суб'єктами (міжнародними судовими установами чи відповідними органами міжнародних організацій).

Відповідно до статусу суб'єкта захисту слід виокремлювати захист державою (він здійснюється особою, наділеною відповідними державно-владними повноваженнями), або іншими суб'єктами (громадський захист).

Крім того, постає питання: чи може право на захист існувати самостійно, без наявності на те підстави у вигляді відповідного правопорушення? З цього приводу серед правників не існує однастайності у поглядах, що й обумовлює різні підходи до його розв'язання.

Львівська школа права, представлена насамперед професором П. М. Рабіновичем і його учнями, передбачає існування права на захист у трьох формах: як позитивний вплив на формування загальносоціальних гарантій; як охорону прав і свобод людини (превентивна функція), як захист прав і свобод людини (правовідновлююча функція) [4, с. 9].

Однак такий підхід поділяють далеко не всі науковці. Так, О. М. Похил, погоджуючись з наведеною П. М. Рабіновичем класифікацією, наголошує на відсутності серед правників єдиного розуміння термінів «захист прав», «охорона прав» та підтверджує можливість диференціації цих термінів відповідно до здійснюваних правом функцій (регулятивних і охоронних): «... оскільки об'єктивно існують і мають свій власний зміст регулятивні та охоронні правовідносини, так само існують, мають свій власний зміст і самостійне юридичне значення і правові категорії «охорона права» і «захист права». Регулятивні правовідносини складають при цьому зміст охорони права, а охоронні – зміст захисту права. Звідси можна зробити ... висновок про те, що охороняються суб'єктивні права шляхом встановлення певного режиму правового регулювання, а захищаються тільки у разі їх порушення або створення загрози порушення» [3, с. 27].

На нашу думку, наявна в науковій літературі дискусія щодо розуміння та співвідношення термінів «охорона права» і «захист права» носить здебільшого філологічний характер. Конституція України містить влучне загальне визначення, котре охоплює максимально широке коло правовідносин.

Обговорення результатів. У контексті наведених вище роздумів слід зауважити, що саме формулювання «право на захист прав» свідчить про пов'язаність його з іншими правами та може свідчити про його існування як механізму попередження і припинення порушень інших прав, так і про його правовідновлюючу функцію. Так, П. М. Рабінович стверджує, що гарантії прав і свобод

людини є явищами, які забезпечують їх охорону й захист, при цьому поділяючи їх на загально-соціальні та спеціальні [4, с. 7]. Наведене вище можливо проаналізувати крізь призму позиції О. Р. Дашковської, на думку якої поняття інститутів забезпечення та функціонування прав і свобод часто ототожнюються з правами людини, принципами міжнародного права, зобов'язаннями держав-учасниць тощо [1, с. 73]. Можна дійти висновку, що саме право на захист є яскравим прикладом як самостійного права, так і безпосередньо гарантії забезпечення інших прав з можливістю ототожнення цих двох понять. Таким чином, близькими за змістом і правовою сутністю до права на захист є інші права-гарантії, наприклад: право на відшкодування шкоди державою, право знати свої права і обов'язки, право на професійну правничу допомогу (статті 56, 57, 59 Конституції відповідно). Такі права забезпечують людині благо у вигляді можливості здійснювати свої інші права, гарантуючи їх.

Повертаючись до поставленого вище питання щодо самостійності права на захист, слід зауважити, що, на нашу думку, таке право (як й інші фундаментальні права: право на життя, право на здоров'я, право на свободу думки, право на їжу, право на житло, свободу пересування, тощо) визнається таким, що належить людині від народження й існує протягом всього життя людини, незалежно від його практичної реалізації. Щодо існування права на захист, котре одночасно виконує, наприклад, правовідновлюючу функцію по відношенню до будь-якого іншого права, неможливо стверджувати про однозначну самостійність такого існування. Отже, це право продовжує існувати самостійно, але у разі практичної його реалізації при наявності порушень інших прав автоматично «трансформується» та змінює свій стан, так би мовити, від статичного до динамічного завдяки відповідним чинникам.

Висновки. У загальному розумінні право на захист існує постійно й безперервно поряд з іншими природними невід'ємними правами людини. Крім того, можна зробити висновок про певну універсальність права на захист – як щодо всіх людей, так і щодо всіх інших прав у всіх існуючих правовідносинах. Право людини на захист характеризується особливим характером, оскільки являє собою одночасно самостійне право і право-гарантію, яка забезпечує можливість реалізації інших прав.

Список літератури:

1. Дашковська О. Р. Універсальність інститутів забезпечення і функціонування прав і свобод людини і громадянина / О. Р. Дашковська // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. наук. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. 23 листоп. 2012 р., м. Полтава. – Харків : Точка, 2012. – Ч. 1. – С. 73–76.
2. Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х ч., Ч. 1. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2000. – С. 39–42.
3. Похил О. М. Поняття і зміст конституційного права на захист своїх прав / О. М. Похил // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 25–29.
4. Рабінович П. М. Права людини і громадянин у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 63 с.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

6. Мороз С. П. Ідея прав людини у політико-правовій думці України (IX – початок XX століття) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Мороз. – Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2001. – 170 с.

References:

1. Dashkovs'ka, O.R. (2012). Universal'nist' instytutiv zabezpechennia i funktsionuvannia prav i svobod liudyny i hromadianyna [The universality of the institutions of the ensuring and the functioning of the rights and freedoms of human and citizen]. *Pravovi zasady harantuvannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna – Legal basis to guarantee and defense of rights and freedoms of man and citizen*. Kharkiv: Tochka, 73–76 [in Ukrainian].

2. Petryshyn, O.V. (2000). Prava liudyny iak fundamental'na tsinnist' pravovoi demokratychnoi derzhavnosti [Human rights as a fundamental value of the legal democratic state]. *Aktual'ni problemy formuvannia pravovoi derzhavy v Ukraini – Actual problems of formation of law in Ukraine*. Kharkiv: Nats. iuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho, 39–42 [in Ukrainian].

3. Pokhyl, O.M. (2009). Poniattia i zmist konstytutsijnoho prava na zakhyst svoikh prav [The concept and content of the constitutional right to defense of rights] *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 5, 25–29 [in Ukrainian].

4. Rabinovych, P.M. (1997). Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsijnykh polozhen') [Human and civil rights in the Constitution of Ukraine (to the interpretation of the original constitutional positions)], Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [The Constitution of Ukraine of 28.06.1996 p. Number 254k / 96-VR] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Supreme Council of Ukraine*, 30 [in Ukrainian].

6. Moroz, S.P. (2001). Ideia prav liudyny u polityko-pravovij dumtsi Ukrainy (IX – pochatok XX stolittia) [The idea of human rights in the political and legal thought of Ukraine (IX – the beginning of the twentieth century)]. Kharkiv: Natsional'na iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

Boichuk D. S., Postgraduate Student of the Theory of State and Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: nigredo111@gmail.com ; ORCID 0000-0001-7967-4443

To the question about the place of the right to defense in the system of human rights

Dedicated to finding out the place of the right to defense in the system of human rights. It is proposed that the right to defense has its own special character: as a right-guarantee. This way the right to defense is not only about this right itself, also it provides the possibility of implementing other rights. Moreover, it is mentioned that this right is universal not only for other human rights, but also for all human. The author emphasizes, that the right to defense is connected with close in meaning other rights-guarantees, like the right to compensation by the state, the right to know their rights and freedoms, the right to professional legal assistance: such rights provide a human benefit in the form of possibilities to use their other rights, guaranteeing them.

Keywords: the right to defense; the human rights; the human right to defense.

Надійшла до редколегії 19.01.2017 р.